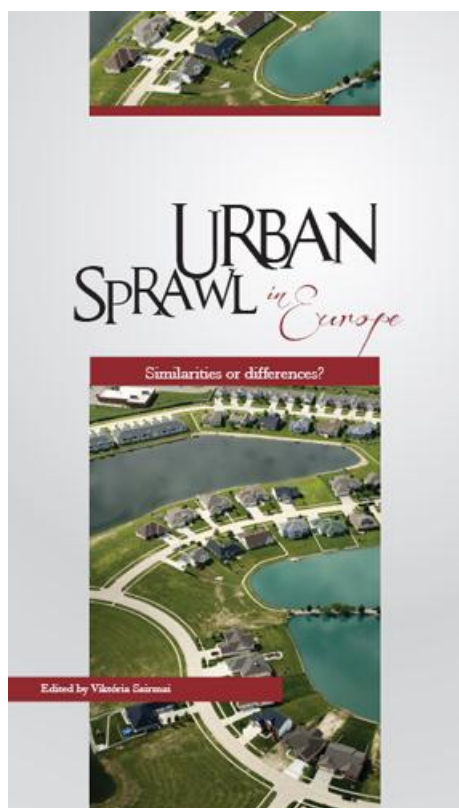

ÁTALAKULÓ NAGYVÁROSOK

Szirmai Viktória (szerk.) (2011). *Urban sprawl in Europe*. Budapest: Aula

Az „Urban Sprawl in Europe” című nemzetközi konferencián (MTA Szociológiai Kutatóintézete és MTA-VITA alapítvány, 2011. november 18. Budapest, Országház utca 30. Jakobinus terem) tartott könyvbemutató alapján fordította: Csizmady Adrienne. Lektorálta: Szirmai Viktória

Mike Davis 2006 – *A Nyomornegyedek Bolygója* c. könyvében azt állítja, hogy a világ, és benne az emberiség ma egy „vízválasztón” kel/halad át, olyan alapvető átalakuláson megy keresztül, amely legalább olyan fontos, mint a neolitikus vagy az ipari forradalom volt. Ez az átalakulás a globalizációval összefüggő olyan urbanizációs fordulat, amelyre az emberiségnek, és kiváltképp a tudománnyal foglalkozóknak fel kell készülniük.

A globalizáció ma már egyre inkább egyet jelent az urbanizációval, hiszen a globalizáció alapvetően városokban játszódik. A világ népességének a többsége ma már városokban él, a legfejlettebb térségek esetében ez az arány 80% fölötti. Az előrejelzések szerint 2025-re Kínában 15 olyan hatalmas város lesz, ahol 25 millió az átlagos népesség szám! S bár Európában nem várható ilyen méretű város létrejötte, a városterjeszkedés folyamata itt is napirenden van. Éppen ezért a témára vonatkozó minden új tanulmány több mint üdvözlendő.

Az *Urban Sprawl in Europe. Similarities or differences?* című könyv egy magyarországi kutatás, a „Fenntartható fogyasztás, termelés és kommunikáció” című nagy projekt eredményeire épül. A projekt 2009 és 2011 között valósult meg, a

Norvég Pénzügyi Mechanizmus támogatásával, a Budapesti Corvinus Egyetem által vezetett konzorcium keretei között, többek között az MTA Társadalomkutató Központ Szociológiai Intézet részvételével. A kutatóintézet által végzett egyik alprojekt, „A modern fogyasztási modelleket meghatározó társadalmi mechanizmusok és érdekviszonyok. A fenntartható területfogyasztás modellje” című kutatás, a társadalmi és közgazdasági kérdéseket területi kontextusban, interdiszciplináris jelleggel vizsgálta. S bár a fő kérdés a magyar trendek azonosítása volt, a nemzetközi összehasonlítások is lényegesnek bizonyultak. Ezért is került sor a kutatás területén elismert külföldi kollégák bevonására, a budapesti régió mellett, a koppenhágai, a párizsi, és a bécsi régió vizsgálatára, összegző esettanulmányok készítésére.

A kötet átfogó módon mutatja be a négy várostérség *urban sprawl* modelljeit, miközben a városi centrumokban lejátszódó folyamatokra, a budapesti és a bécsi városközpontok felújításának, a dzsentrifikálódás tendenciáira is kitér.

Természetesen az esettanulmány mindig szelektív, s éppen ezért kockázatos műfaj is. Miért pont ezek a városok szerepelnek, és miért nem szerepel ez vagy az a város? Miért nincs köztük például Brüsszel? (hiszen az akár Párizs alközpontjának is tekinthető, mivel a párizsi városközponttól csupán 1,5 órára helyezkedik el.) Mint minden hasonló esetben, most is kérdezhetnénk, hogy miért nem döntöttek a szerzők máshogyan? A válasz mindig a körülményektől, a lehetőségektől és a korlátoktól függ; de akárhogy is nézzük, Kopenhága, Párizs, Bécs és Budapest mindenképpen érdekes esetek.

A könyvet megalapozó kutatási programot Prof. Dr. Szirmai Viktória vezette, aki a könyv szerkesztője is. Az elméleti háttérrel a könyv két fejezete foglalkozik: Szirmai Viktória bevezető tanulmánya, illetve Enyedi György fejezete a városfejlődés különböző szakaszairól.

Az *urban sprawl*-ról szóló viták mindig két dologból indulnak ki: egyrészt abból, hogy a városterjeszkedés milyen hatással van a térbeli életszínvonal emelkedésére, másrészt abból, hogy a „jó élet” (*good life*) milyen standardjai alakultak ki a – tipikusan szuburbán – amerikai életformában. Ebben az összefüggésben az urbanizációt jellemző számadatokat a fogyasztási modellek térképeivel és a városfejlesztési tervekkel kell összevetnünk. Ilyen projekt volt például Ebenezer Howard *Garden-Cities* elmélete, amely a városi expanziót, a nem kívánatos szétterjedési tendenciákat igyekezett korlátozni.

Ezért aztán helyes, ha jelezzük, milyen különbségek vannak az amerikai és az európai növekedési modellek között. Európában különböző trendeket figyelhetünk meg. A nagy európai metropoliszokban a városi lakosság aránya sok esetben magasan felülmúlja a szuburbán népesség arányát. (Ez különösen érvényes a korábbi szocialista országok fővárosaira, de hasonló a helyzet másutt is, mint például Berlinben, Bécsben, Brüsszelben, Londonban, Rómában.) Léteznek ugyanakkor kivételek is, mint Kopenhága vagy különösen Párizs, ahol a szuburbán népesség aránya lényegesen magasabb.

De talán célszerű, ha még mélyebben fekvő különbségeket is szemügyre veszünk. Amerikában nem volt középkor, sem pedig az európai késő-középkori re-urbanizációs periódus, amely a piacgazdaság kialakulásánál, a reneszánsz tudomány és művészet formálódásánál játszott szerepet, és különösen abban, ahogyan a városi burzsoázia megszerezte függetlenségét a feudális arisztokráciától. Ez a folyamat itt az *urbanity* speciális formáját hozta létre, amely szorosan kapcsolódik az „európaiság”-hoz. Az ipari, a „fordista” szuburbanizációs folyamat a városi szabályozás teljesen különböző kontextusában jelentkezett. Amerika ugyanis, éppen ellenkezőleg, a jenkik által megnyert polgárháború következményeként jutott az iparosítás és a területi expanzió jellegzetes, új területeket elfoglaló formájához, ahol a határvidék, a pionírok töltöttek be különleges szerepet. Így azt mondhatjuk, hogy „genetikai” különbség van a tér, a közelség, a koncentráció kérdéseiben a két földrészen.

E különböző modelleket megfigyelve különösen érdekes az a kérdés, amit Enyedi az általa írt fejezetben tesz fel, nevezetesen azt, hogy lehet-e egyáltalán a fejlődés általános modelljeiről beszélni? S hogy vajon a városfejlődés korábban jelzett négy fázisa, vagyis a gyors városrobbanás, a relatív dekoncentráció, a dezurbanizáció, és végül a globalizált világ urbanizációja általános modellnek tekinthető-e?

Enyedi határozott álláspontot foglal el, amikor az akkumulációs rendszerek és az *urban sprawl* jelenségek általános kapcsolataira mutat rá, illetve arra, hogyan követik a szóban forgó jelenségek az expanzió és recesszió hosszú távú Kondratyev-

ciklusait. Mindegyik ciklus tipikus lakás-és fogyasztási térbeli modellekkel rendelkezik. Ez Doreen Massey „geológiai metaforájához” vezet el, amely szerint a városfejlődés során egymásra rakódó rétegek mindegyike létrehozza a saját társadalmi szerveződésének megfelelő térbeli szerkezetet is, így szervezve a társadalmi reprodukció tereit. Az egyes akkumulációs rendszerekben történő elmozdulások új, adaptált térbeli elosztási szerkezetet hoznak létre, egy új réteget képeznek a város történetének felszínén. Ezért elengedhetetlen minden fázisban a domináns társadalmi-gazdasági rendszert és annak térbeli jellegzetességeit egymással összefüggésben értelmezni.

Egyetértek azzal a törekvéssel, hogy az *urban sprawl* jelenség magyarázatára egy olyan általános, analitikus modellt hozzunk létre, amely azt összefüggésbe hozza az átfogó társadalmi dinamizmusokkal. Valóban, a térbeli szerkezetek a társadalmi formák részeit képezik, és így helyes tudományos törekvés megtalálni közöttük a szisztematikus kapcsolatot. Ez a településtudományok lényege a Chicago-i iskola úttörő kutatásaitól kezdve, a jelenkori kritikai város-földrajzig.

A kötet tanulmányai egyértelműen illusztrálják, hogy a városok nem hasonlóak a tér különböző pontjain. Nagyon is jellegzetes fejlődési utakat jártak be, és minden esetben megfigyelhető a *path-dependency*, vagyis egy bizonyos mértékű függés ettől a bejárt úttól. Minden fejlődési fázis – túl a természetföldrajzi sajátosságokon – meghatározza a jövőbeli fejlődés lehetséges forgatókönyveit. A már létező térbeli formák a rákövetkező szerkezeteket is strukturálják, azok nem valamiféle üres térben jönnek létre. Ez a folyamat pedig nem egyszerűen valamiféle városi ökológia eredménye, hanem a városban zajló társadalmi küzdelmeké és konfliktusoké, melyek szabályozási és tervezési mechanizmusokban öltönek testet – a településtudomány legújabb eredményei szerint a városi mozgalmak, a civil társadalom tevékenységeiben, a civil és a helyi valamint az országos kormányzattal való kapcsolatokban, a telektulajdonlás szabályaiban, továbbá a magán és közösségi fogyasztás viszonyaiban is. Ebben az értelemben nincs univerzális eredmény, minden város a sajátos politikai körülmények és az egyéni történeti fejlődési utak eredményének tekintendő.

A könyv tanúsága szerint mindez egy sor olyan központi kérdést is felvet, amely a legkülönbözőbb kutatási tevékenységeket is átstrukturálhatja:

1. Melyek a társadalom térbeli eloszlásának modelljei? A városok soha sem homogének. Még akkor sem, ha sokat beszélünk is a vegyességről meg az egyenlőségről, a valóságban nincs homogén vagy integrált „urbanity”. Minden esettanulmány olyan társadalmi- földrajzi modellt ír le, amely a társadalmi befogadás és kizárás mechanizmusainak, illetve az ezekkel kapcsolatos *policy*-k eredményének tekinthető. Nagyon érdekes arról olvasni, hogy milyen különbözőek a működő mechanizmusok, különösen, hogy mennyire különböző szintű a multi-kulturalizmus és kozmopolitizmus szintje, vagy a központok és a perifériák társadalmi szerkezete. Vajon az elitek a városi központokat, vagy inkább a szuburbán perifériákat foglalják el? Vajon a központi körzetek a migránsok és szegények övezeteivé válnak, vagy ezek a társadalmi csoportok a külső övezetekben koncentrálódnak? Hol helyezkednek el a fiatal középosztálybeliek? Az esettanulmányok eltérő modelleket mutatnak, de mindegyik esetben értelmesnek látszik három lényeges társadalmi csoport elkülönítése: a jómódúak, a képzetek, a marginális rétegek, és a munkásosztály csoportjai.
2. A „jó élet”-ről alkotott többségi vélemények a tervezési gyakorlatban öltönek testet, ezek szervezik az államhoz és annak *policy*-jaihoz való jellegzetes viszonyait. Érdekesek azok a kutatási eredmények, amelyek arról szólnak, hogy milyen viszony van a központi és helyi döntési szintek között egy-egy meghatározott hatalmi szerkezetben. A budapesti esetben a szocialista állam-tervezési modellből a helyi önkormányzati modellbe történő 1990-es átmenet folyamatai is megjelennek.

De hasonló folyamatok láthatóak azokban a különböző vizsgálatokban is, amelyek Párizs, Koppenhága vagy Bécs legkedveltebb területeit mutatják be. A városokat igen eltérő rezsimiek irányítják, és nagyon különösnek tartom, hogy a társadalom-földrajzi kutatások alig említik azokat a politikai körülményeket, amelyek között a tervezés folyamata zajlik. A politika és a választások hatásai fontos tényezők, és véleményem szerint sokkal explicitebben kellene beépíteni ezeket az elemzésekbe. Sajnos, ez a könyv sem változtat a mai tudomány domináns apolitikus álláspontján.

3. Végül, igen fontos kérdés a változások dinamikájának becslése, amelyet a könyvben a város regenerálásáról és a dzsentrifikációról szóló esettanulmányok példáznak. Tudjuk, hogy a város szinte élő test, hogy az infrastruktúrának is van életciklusa, hogy a lepusztult vagy funkcióját veszített övezetek felújítása olyan szereplők segítségével szokott megtörténni, akik máshonnan érkeznek. Ha ezeket a dzsentrifikációs folyamatokat úgy értékeljük, mint a „jó” és a „rossz” között folyó vitákat, vagy mint a lakók és a hódítók közötti konfliktust, akkor ez nem sokat adna hozzá a vitához. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a dzsentrifikáció többféleképpen értelmezhető, differenciált, de egyben reális tényekből álló jelenség is. Nagyon érdekes a dzsentrifikáció különböző típusait az itt olvasható esettanulmányok példáin tanulmányozni. Jól látható, milyen fontos a kulturális tőke csoportjainak, az egyes életstílus- és mentalitás-típusoknak az elkülönítése a „dzsentrifikálók” esetében. Vajon az ő elővárosokból történő visszatérésük egyúttal azt is jelenti, hogy a város-központokat szeretnék „szuburbanizálni”? Vagy éppen ellenkezőleg, éppen a kozmopolita városi jellegzetességek vonzzák őket? Kik valósítják meg a dzsentrifikációt: családok vagy egyedülálló háztartások? A jövedelmi és iskolázottsági státus indikátorai, de a lakáspiaci dinamika mutatói sem elegendőek ahhoz, hogy „kulturális geográfiát” alkossunk. Ha a „dzsentrifikáció” kifejezést az *urban-sprawl* ellentétéként használjuk, akkor tanulmányoznunk kell a különbségeket az *urbanity* és a *sub-urbanity* életformái között, valamint a „jó élet”-ről vallott elképzelések között.

Mindezek alapján tehát a jövőben, a további kutatások esetében hasznos lehet az itt olvasható komparatív elemzések figyelembevételével néhány általánosabb, egyben analitikus kérdést megfogalmazni, és azokat szélesebb összehasonlítható mintán is elemezni.

A könyv egyértelműen azt mutatja, hogy „városi jellegű” átalakulás fázisában élünk, hogy a globalizáció urbanizációt, egyszersmind átértékelést is jelent. A tér áramlása, vagyis azon folyamatok, amelyek a várost a tágabb környezettel kötik össze, egyre fontosabbá válnak, fontosabbakká, mint a statikus terek rendszerei.

A globalizáció a munkamegosztás globális átszervezését is jelenti. Az európai városok ipariból posztindusztriális csomópontokká válnak. Az 1960-as, 1970-es években, a gazdasági fellendülés időszakában a legtöbb város a nemzeti átlagoknál kevésbé jól teljesített, ma viszont fordított a helyzet, hiszen a városok növekednek, visszatérést tapasztalhatunk a városokba. Még ha igaz is, hogy sok városból jelentős az elvándorlás, hogy negatív az ország többi részével szembeni vándorlási különbözet, s hogy ez a természetes szaporodási mutatók javulásával is párosul, mégis, a városok fiatalabbak lesznek, illetve a nemzetközi migráció hatásaként a városok heterogénebbé is válnak. Az esetek döntő részében az újonnan érkezők ugyanakkor kevésbé jómódúak. Ez oda vezet, hogy időnként nagyon jelentős gazdasági teljesítmények a városi társadalom szétszakadásával, „dualizálódásával”, társadalmi kirekesztéssel járnak együtt.

Ezért ma már a várostervezés egyre inkább központi kérdése a város kompakt jellegének erősítése és a fenntartható fejlődés előmozdítása. Miközben ez azt is jelenti, hogy mi a megfelelő kombinációja a kompaktság irányába ható és az ellentétes irányú folyamatok egyidejű ösztönzésének, mi a megfelelő kombinációja a kompaktság illetve a szétszórtság jelenségeinek, a

kompakt város vagy a szétszórt város szerveződését megszabó folyamatok egyidejű ösztönzésének. Mivel a mai város különböző skálájú koordináta-rendszerekben szerveződik! Ez a könyv éppen azt mutatja be, hogy a „városi projekt” jellegzetes kombinációja a valódi térben elhelyezkedő településeknek és a „jó életről” alkotott vízióknak, azoknak, amelyek összekapcsolódnak a mobilitás meghatározott formáival, például az ingázással.

A *sprawl* vagy a szuburbanizáció léte nagymértékben függ a közösségi, illetve a magán jellegű közlekedés viszonyaitól, a megfelelő *policy*-ktől is. Nyilvánvaló, hogy a városi terjeszkedés jövője nem csupán attól függ, hogy a népesség szeretne-e költözni, hanem attól is, milyen igényei vannak a gazdaságnak, milyenek a demográfiai folyamatok, az érintett csoportok életkilátásai, vagy attól, hogy milyenek a regionális egyenlőtlenségek következtében létrejövő migrációs folyamatok. Minden város olyan, mint egy újra-és újra teleirt pergament. Ebben az értelemben különösen izgalmasnak találtam a budapesti esetet, amely egy kétszeres, de talán háromszoros struktúrájú városról árulkodik.

Tehát, a könyv értékelésének a végén azt kell ismét aláhúzni, hogy a világ „várossá” válik. De azt is, hogy ez a város nem egy ország. Meg kell majd tanulnunk, hogyan lehet jól és demokratikusan irányítani és fenntartható módon fejleszteni ezt az új világot. Ehhez is ajánlani tudom ennek a könyvnek az olvasását, mint olyanét, amely jó ösztönzést jelent a további gondolkodáshoz.